

जालना जिल्ह्यातील पर्जन्याची वैशिष्ट्ये :- एक भौगोलिक अभ्यास

डॉ. राजेंद्र भिमराव भालेराव.

भूगोल विभाग प्रमुख,

श्री आसारामजी भांडवलदार कला, वाणिज्य व विज्ञान, महाविद्यालय, देवगांव रंगारी, ता.
कन्नड, जि. औरंगाबाद.

सारांश :-

जल ही एक महत्वाची नैसर्गिक साधन संपदा आहे. सर्व सजीव सृष्टीस पाण्याची आवश्यकता असते. यात मानव, प्राणी वनस्पती, पक्षी यांना पाण्याची आवश्यकता असते. त्याचप्रमाणे मानव निर्मित कृषि, उदयोग धंदे यांना सुध्दा पाण्याची आवश्यकता असते.

पाणी हे घन, द्रव व वायू या तीनही अवस्थामध्ये असते. पाण्याचे प्रमुख स्रोत महासागर, वृष्टि, भूमिगत पाणी, नद्या, धरणे, बर्फ इ. आहेत.

संज्ञा :- जल, सजीव सृष्टी, साधनसंपदा, प्राणी, वनस्पती, उदयोगधंदे, कृषि, घन, द्रव, वायू.

Aarhat Publication & Aarhat Journals is licensed Based on a work at <http://www.aarhat.com/amierj/>

प्रस्तावना :-

पाण्याचे अस्तित्व हे वातावरणात, जमीनीवर महासागरात आणि भूमिगत या ठिकाणी असते. जल हे ताजे, स्वारे, स्वच्छ, दुर्गंधी युक्त, रासायनिक पदार्थाने युक्त, पिण्यायुक्त असू शकते. मानवाला शुध्द पाणी हे मुख्यतः पावसापासून मिळते ह्या पाण्याचा वापर मानवाने आपल्या बुध्दी कौशल्याने वेगवेगळ्या कारणाकरीता केला आहे. यामध्ये कृषी सिंचनाकरिता, उदयोगधंद्यामध्ये, घरगुती कारणाकरीता, बांधकाम व्यावसायात अशा अनेक ठिकाणी मानवाने पाण्याचा वापर करून स्वतःचा विकास घडवून आणला आहे. भारतामध्ये मान्सून वा-यापासून पाऊस पडतो. हा पाऊस साधारणतः जून ते आक्टोबर या काळात होतो. ह्या पावसाचे पाणी साठवून त्याचा वापर केला जातो. उत्तर भारतामध्ये बारामाही नद्या आहेत. पण महाराष्ट्र राज्यामध्ये बारामाही नद्या नाहीत. म्हणून राज्य हे पावसाच्या पाण्यावरच अवलंबून आहे.

उद्दिष्टे :-

१ जालना जिल्ह्यातील पर्जन्यमान अभ्यासणे.

२ जिल्ह्यातील सरासरी पर्जन्याची वैशिष्ट्ये अभ्यासणे.

३ तालूका निहाय पर्जन्याची वैशिष्ट्ये अभ्यासणे.

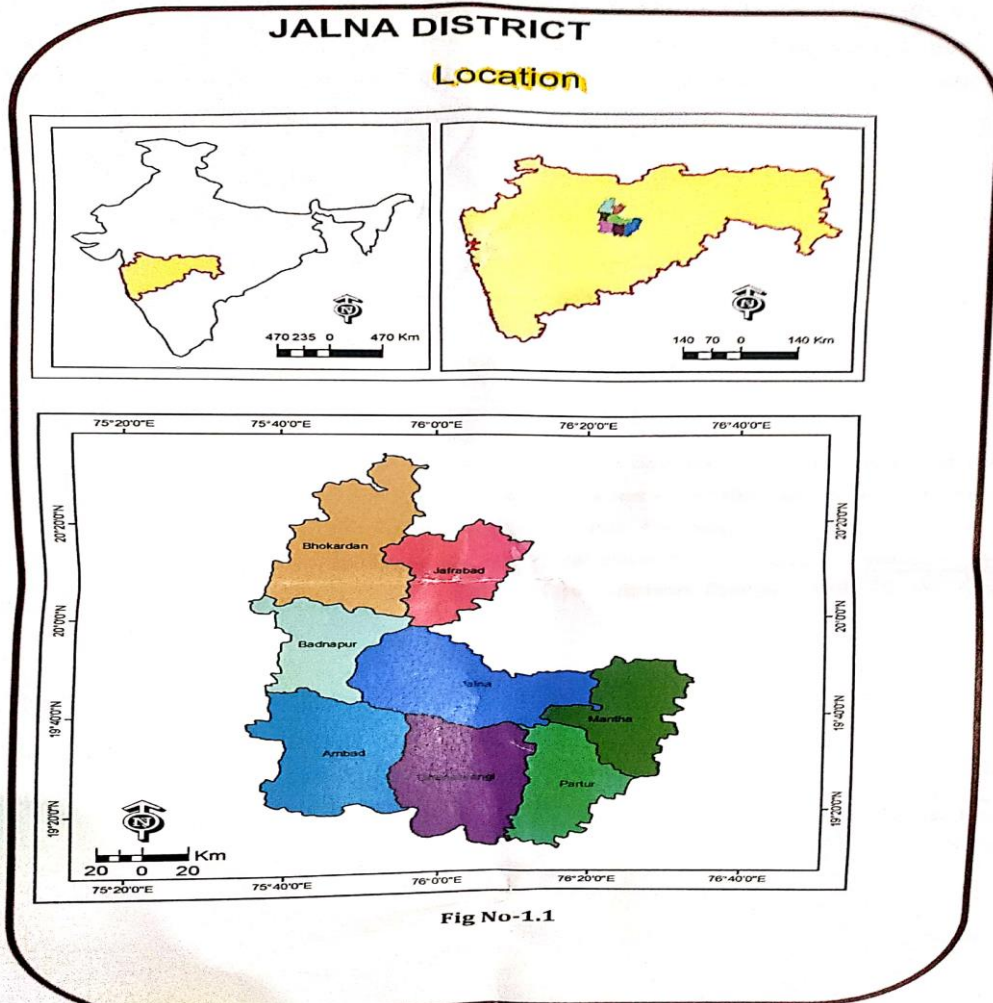
४ तालूका निहाय सरासरी पर्जन्याचा अभ्यास करणे.

५ वार्षिक पर्जन्याची वैशिष्ट्ये अभ्यासणे.ट

संशोधन पध्दती व माहिती संकलन :-

सदर संशोधनाकरीता द्वितीयक माहितीचा वापर करण्यात आलेला आहे. ही माहिती जिल्हा सर्वे रिपोर्ट, आर्थिक व सामाजिक अहवाल, मासिके, पुस्तके यातून घेण्यात आलेली आहे. सदर माहितीचे विश्लेषण हे विश्लेषणात्मक व वर्तनात्मक संशोधन पध्दतीने करण्यात आले आहे.

सदर माहितीचे विश्लेषण हे वेगवेगळ्या स्वरूपात केले गेले आहे. यात स्तंभालेख, रेखालेख, सहसंबंध, नकाशे, सरासरी इ. द्वारे केलेले आहे. या लेखा करीता २०१७ ते २०१९ या पाच वर्षांच्या कालावधीतील माहितीचा वापर करण्यात आलेला आहे.

अभ्यास क्षेत्र :-

जालना जिल्हा महाराष्ट्र राज्याच्या मध्यवर्ती भागात वसलेला आहे. जालना जिल्ह्याचा अक्षावृत्तीय विस्तार $19^{\circ} 01'$ व $21^{\circ} 3'$ उत्तर ते $75^{\circ} 8'$ व $76^{\circ} 08'$ पूर्व असा आहे. जालना जिल्ह्याचा हा औरंगाबाद जिल्ह्याचा एक भाग होता पण १ मे १९८१ साली तो स्वतंत्र जिल्हा म्हणून स्थापन करण्यात आला जालना जिल्ह्याचे एकूण भौगोलिक क्षेत्रफळ ७७१८ चौ.कि.मी आहे. जिल्ह्यामध्ये एकूण आठ तालूके आहेत ते पुढील प्रमाणे (१) जालना (२) बदनापूर (३) भोकरदन (४) जाफाबाद (५) परतूर (६) मंठा (७) अंबड (८) घनसावंगी इ.

सदरील जिल्हा हा गोदावरीच्या खो-यात वसलेला असून जिल्ह्यात दुधना, पूर्णा, मुसा, गिरीजा, गल्हाटी, खेळणा, धामणा, कुंडलिक, सुखना, जूई, लाहूकी, जिवरेखा, कल्याणी इ. नद्या आहेत. जिल्ह्यामध्ये मोसमी वा-यापासून पाऊस पडतो. जिल्ह्याच्या एकूण भौगोलिक क्षेत्रापैकी ८७ टक्के क्षेत्र कृषी करीता वापरले जाते. जिल्ह्याच्या पूर्वेस बुलढाणा व पश्चिमेस औरंगाबाद, उत्तरेला जळगाव तर दक्षिणेला बिड जिल्हा आहेत.

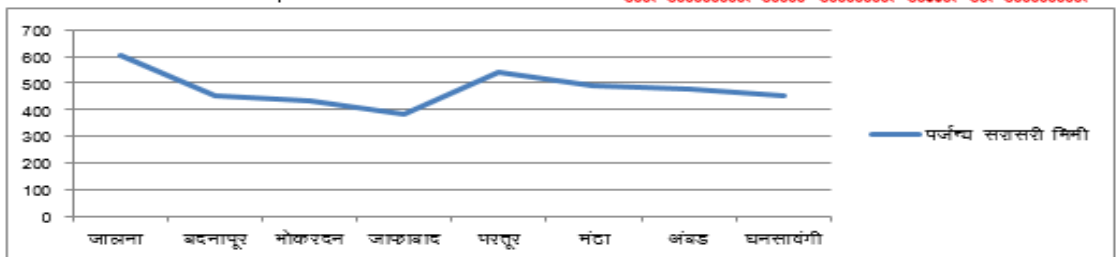
अभ्यास विषय :-

मराठवाड्यातील जालना जिल्ह्यात पश्चिम मोसमी वा-यापासून पाऊस पडतो. जिल्ह्यात अनियमित स्वरूपाचा पाऊस पडत असून जिल्हा कमी पावसाच्या प्रदेशात येता.

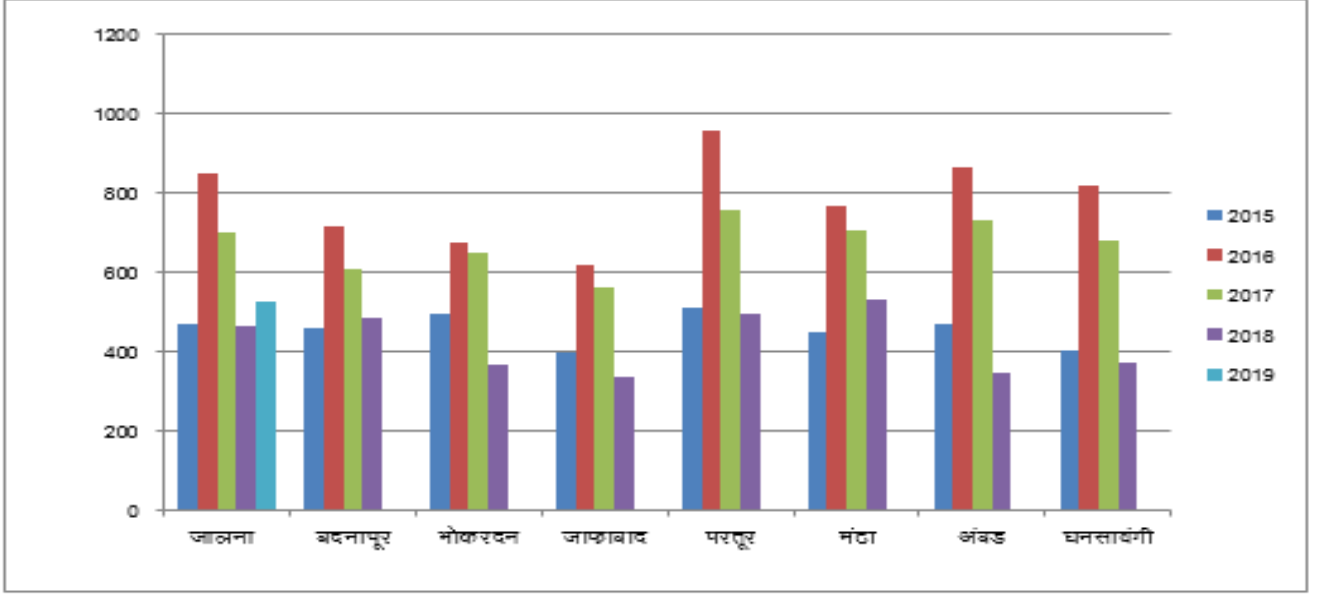
वार्षिक सरासरी पर्जन्य - मिमी मध्ये

अ.क्र.	तालुका	पर्जन्य मिमी मध्ये					सरासरी
		2015	2016	2017	2018	2019	
1	जालना	468.38	847.25	698.34	466.13	526.2	601.26
2	बदनापूर	458.40	713.60	606.40	484.00	—	452.48
3	भोकरदन	493.50	674.25	650.65	366.66	—	437.01
4	जाफाबाद	395.40	615.80	561.80	337.20	—	382.04
5	परतूर	509.40	955.20	758.60	494.20	—	543.48
6	मंठा	446.00	765.75	705.25	530.00	—	489.8
7	अंबड	469.58	863.71	730.29	344.13	—	481.52
8	घनसावंगी	403.71	819.29	680.70	373.43	—	455.42
	एकूण	455.54	781.85	674.00	424.46	65.77	480.32

स्रोत जिल्हा सर्वे रिपोर्ट जून ते ऑक्टो

सरासरी पर्जन्य दर्शविणारा आलेख

जालना जिल्ह्यामध्ये संशोधन कालखंडामध्ये वार्षिक सरासरी पर्जन्य ४८०.३२ मिमि ऐवढे झालेले आढळते. जिल्ह्यामध्ये संशोधन कालखंडामध्ये सर्वात जास्त वार्षिक सरासरी पर्जन्य सन २०१६ मध्ये ७८१.८७ मिमि झालेले आहे. संशोधन कालखंडामध्ये जालना तालुक्यामध्ये सर्वात जास्त वार्षिक पर्जन्य ६०१.२६ मिमि झालेले असून सर्वात कमी पर्जन्य जाफाबाद तालुक्यामध्ये ३८२.०४ मिमि एवढे झालेले आहे. त्या खालोखाल परभूर तालुक्यामध्ये वार्षिक सरासरी पर्जन्य ७४३.४८ मिमि ऐवढे आढळते. जिल्ह्यातील सर्वच तालुक्यामध्ये सन २०१६ मध्ये सर्वात जास्त पाऊस पडलेला आढळतो.

संशोधन काळामध्ये जिल्ह्यात सन २०१७ मध्ये वार्षिक पर्जन्य ४७७.७४ मिमि असून ते २०१७ मध्ये ६७४ मिमि, २०१८ मध्ये ४२४.४६ मिमि व सन २०१९ मध्ये ६७.७७ मिमि पर्जन्य झालेले आढळते.

सन २०१९ मध्ये जालना तालुक्यातील पावसाची नोंद आढळते. बाकीच्या तालुक्याची नोंद आढळत नाही.

निष्कर्ष :-

१ संशोधन कालखंडामध्ये जिल्ह्यामध्ये वार्षिक सरासरी पर्जन्य ४८०.३२ मिमि झालेले आहे.

२ जिल्ह्यामध्ये सन २०१६ मध्ये संशोधन काळात सर्वात जास्त वार्षिक पर्जन्य ७८१.८७ मिमि झालेले आहे.

३ जिल्ह्यात जालना तालुक्यामध्ये सरासरी वार्षिक पर्जन्य ६०१.२६ मिमि आढळते.

४ जिल्ह्यात सर्वात कमी पर्जन्य सन २०१८ मध्ये वार्षिक पर्जन्य ४२४.४६ मिमि झालेले आढळते.

उपाय :- जालना जिल्हा हा दुष्काळग्रस्त प्रदेशात आहे. यावर उपाय म्हणजे झालेल्या पर्जन्याची जास्तीत जास्त साठवण करावी व पाणलोट क्षेत्राचा विकास करावा. त्याच प्रमाणे मोठ्या प्रमाणावर झाडांची लागवड

करावी. सामाजिक वनिकरण वाढवावे व पाणी अडवून त्याचे व्यवस्थापन करावे.

संदर्भ ग्रंथ :-

१. भारताचा भूगोल . डॉ. जयकुमार मगर
२. महाराष्ट्राचा भूगोल . डॉ. पांडुरंग केचे
३. हवामान शास्त्र . डॉ. जयकुमार मगर
४. संदर्भ महाराष्ट्र . गव्हर्नमेंट प्रेस
५. जालना जिल्हा सर्वे रिपोर्ट . शासन प्रकाशित
६. भूपृष्ठीय जलसंपत्तीचे व्यवस्थापन व तापर शोध निबंध - राजेंद्र भिमराव भालेराव . एक भौगोलिक अभ्यास